

BİÇEMBİLİM: BİR UYGULAMA

Şeyda Ülsever

Bir dilin dilbilimsel betimlemesini yapabilmek için 'ideal' bir iletişim ortamına gerek vardır. Aslında günlük hayatta kurulan iletişim genellikle 'ideal'den uzaktır. Tümce ya da sözcükleri her zaman temel anlamlarıyla kullanmayız. Bazen söylediğimiz düşündüğümüzün tam tersi olabilir. Ya da düşüncemizi dolaylı bir biçimde aktarabiliriz. Örneğin, çok soğuk bir günde "hava ne kadar sıcak" tümcesiyle aslında soğuk olduğunu anlatabiliriz. Dili değişik amaçlarımızı ifade etmek için kullanabildiğimiz gibi içinde bulunduğumuz ortama göre de konuşma biçimimiz (style) değişmektedir. Örneğin "kapıyı aç/ açar mısın?" gibi bir anlamı yakın ilişki içinde olduğumuz bir kimseyle konuşurken kullanırız. Ama "lütfen kapıyı açar mısınz/ rica etsem açar mısınız?" anlatımını daha resmi bir ortamda kullanırız. Çünkü aynı dilin kullanıldığı bir toplumun bireyleri olarak belli durumlarda bizden beklenen şekilde konuşmamız gerekmektedir. Başka bir deyişle, konuşma biçimi ve sözcük seçimimizi içerisinde bulunduğumuz bağlam belirlemektedir. Bu bağlam içerisinde konuşmacı ve dinleyiciden başka, kişilerin toplumsal durumu (status), yaş ve cinsiyetleri, iletişimsel amaçları ve bağlamın resmi ya da resmi olmayan bir ortama sahip olup olmaması gibi faktörler de önemli rol oynamaktadır.

Bu bakımdan dili tekdüze, homojen bir olgu değil de pek çok değişkenin (language variety) bir bileşkesi olarak düşünmek gerekmektedir. Dil değişikliklerini/ kullanım farklılıklarını genellikle olağan kabul ederiz. Ama bazen bu değişiklikler o kadar farklı boyutlara ulaşırlar ki, karşımızdaki kişiyi anlamamıza engel olabilirler. Yani, dil kullanımında uygunluk (appropriateness) ve doğru kullanım (correctness) kavramlarıyla ters düşebilirler. O zaman bu durumu daha detaylı incelemek gereğini duyarız.

Aslında "bir değişke nedir? bir değişkeyi diğerinden ayıran özellikler var mıdır? hangi çeşit değişiklikler vardır? değişikliklerin sayısını bilebilir miyiz?" gibi soruları yalnızca dil sezgimize (intuition) dayanarak cevaplayamayız. Bu soruları yansız olarak yanıtlayacak bilim dalı "dil değişikliklerini ve bunların kullanım şekillerini inceleyen uğraş alanı olarak tanımlayabileceğimiz "biçembilim" dir (Lyons, 1981:295).

Biçembilim'in amacını açıklamak için "biçem" sözcüğünden yola çıkabiliriz. Bu terimin kullanım alanı çok geniştir: Biçem bir kimsenin ya da bir grubun dil kullanım alışkanlıklarını anlatmak için kullandığı gibi düzgün ve etkileyici konuşma biçimini anlatmak için de kullanılmaktadır. Aynı zamanda biçem uzun süre yazınbilimin bir özelliği olarak düşünülmüş, "iyi", "etkileyici" ya da "yazınsal" yapıtları nitelemek için kullanılmıştır.

Dilbilim açısından biçem terimi bir birey ya da topluluğun dil kullanım alışkanlıklarını betimlemek için kullanılmaktadır. O halde biçembilimin amacı dil öğelerinin (features) nasıl, neye bağlı olarak kullanıldığını göstermek ve bunun nedenlerini açıklamak olarak tanımlanabilir. Bir sözcük genel anlamının dışında

başka bir bağlamda kullanıldığında biçembilim açısından önem kazanır. Alışılmış anlamının dışında kullanılan sözcükler dildeki değişkelerin anahtarı olabilir. Bu bakımdan bunların incelenmesi bizi aynı dilin farklı kullanımlarına, dildeki devingenliğe götürür. Böylece bir dilin ne gibi değişikliklere uğradığını farklı amaçların aynı dili değişik biçimlerde kullanarak nasıl belirtildiğini bulmak mümkün olabilir.

Dil değişkeleri (varieties) biçembilim yoluyla-dilbilimsel özellikler gözardı edilmeden-incelenebilir. Bu yazı böyle bir yöntemi tanıtmak amacıyla yazılmış bir denemedir. Günümüz yazarlarından Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı romanı incelemeye konu olarak alınmıştır. Bu çalışma Crystal ve Davy'nin (1969) önerdiği yöntem Türkçe'ye uyarlanarak yapılmıştır. Dil değişkelerinin hem dilbilim ögeleri hem de anlam/biçem açısından incelenebilirliği göz önüne alınarak önerilen yöntem şöyledir:

a) Dilbilimsel Betimleme Ölçütleri *

Dilbilgisi

Tümceler arası ilişkiler

A) Paragraf düzeni (tümce sayısı, tümce yapıları, tümce ve paragraflar arası bağlantılar)

B) Tümcenin özellikleri (eksik anlam, sözcükler, bağlaçlar, ana ve yan tümceler, ad, eylem, adıl, belirteç gibi sözcük türlerinin kullanımını, kullanım sıklığı, zamanların kullanımını, sözdizimi, sözcük yaratma biçimi)

Söz dağarcığı

Metinde kullanılan sözcükler

birliktelikler/bağdaştırmalar (collocations)

sözcüklerin birbiriyle ilişkileri ve anlamları

Anlambilim

Aktarımlar, deyim aktarmaları, benzetmeler

Sözcük birleřimlerinin anlamı

metin içinde verilmek istenen kavramlar

b) Biçimsel/Anlatımsal Betimleme Ölçütleri

Bireysellik (Individualism)

kişinin kendine özgü dil alışkanlıkları (idiosyncrasy)

bölgesel kullanım/lehçe

zaman (dil kullanıldığı tarih, yazarın yaşı)

Söylem (Discourse)

sözlü/yazılı metin (medium)

biçim (participation)

Metin Evreni (Province)

yazarın/okuyucunun statüsü

yazarın amacı (modality)

yazarın yarattığı dil kullanım özellikleri (singularity)

Örnek metin bu yönetime göre incelendiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo: 1 Dilbilimsel Betimleme Ölçütleri Berci Kristin Çöp Masalları (s:9-14)
Dilbilgisi

- 1) Bir kış gecesinde... sekiz kondu kuruldu. (s.9)
- 2) Sepetlerini, torbalarını sırtlarından indirmeden, topluca, konduların yanına koştu. (s.9)
- 3) ... kurucularla lafa tutuştular. (s.9)
- 4) ... bu sekiz konduyu ilkin çöp ayıklamaya gelen insanlar gördü. (s.9)
- 5) Kamyon gürtlüleri silinirken herkez ince, titrek bir ağlama duydu. (s.13)
- 6) Kondulardan biri sabaha karşı çöktü. (s.13)
- 7) Erkekler çöp ayıklayıcılarla kavgaya tutuştu. (s.14)
- 8) Sabah yıkımcılar yeniden geldiler. (s.14)
- 9) Yatak denklere açıldı. Evlerin toprak tabanlarına kilimler yayıldı. (s.10)
- 10) Çöp taşıyan kamyonlar bir kez gelip gittikten sonra çöp yolunun ağzındaki simitçiler tepeye sekiz kondu yapıldığını öğrendiler. (s.9)
- 11) Kadınlar buz kesmiş bebeklerini bir sevinçle kucaklarına aldılar. (s.11)
- 12) Borca alınmış zifüli kağıtlardan inşaat tahtalarından... kurulan... kondular. (s.9)
- 13) Dozerler döne dolana konduların üstünden geçti, kırık briketleri, tabakları un ufak etti, tahtaları parmak gibi ölçülü kırdı, tenekeleri katlayıp, kıvrıp attı. (s.14)
- 14) Sırma'nın ellerini çözdüler. Sırma usulca başına toplanan kalabalığı yardı. Teneke toplamaya başladı. (s.14)

Söz dağarcığı

- 1) Çöp taşıyan kamyonlar
Çöp yolunun ağzındaki simitçiler (s.9)
Çöp ayıklayıcılar.
- 2) kar gibi insan yağmak (s.9)
karın altında karın üstüne yüz kondu daha kuruldu. (s.10)
- 3) mahalle getirenler uyudu. (s.10)
Bir mahalle doğdu. (s.10)
- 4) Kadın erkek, çağ çocuk herkes içlikleriyle dışarı döküldü. (s.10)
- 5) ... gözlerinden ıpslak tüyler döküldü. (s.14)
- 6) ... kondu çatmak. (s.14)
- 7) ... ağı tutulmak (s.14)
içi dolmak
- 8) Erkekler karınlarını küreklerin saplarına verip... (s.11)
- 9) Omuzunu yıkıp... (s.14)
- 10) Yüzüne su elediler. (s.13)
Kevenlenmiş saçlarından tutup sarstılar.

Anlambilim

- 1) Sert, zorlu bir rüzgar sesleri orta yerinden bölüp durdu. Bir ara konduları alıp gidcek oldu. (s.9)
- 2) ... kuşlar toplanıp... geldiler. Konduların üstünde... kuş olmaya kanat takmaya heves eden çatılara güldüler. (s.11)
- 3) ... tepeye kar gibi insan yağmaya başladı. (s.9)
- 4) ... kuş gibi uçup haber verdiler. (s.13)
- 5) ... tahtaları parmak gibi ölçülü ölçülü kırdı. (s.14)
- 6) Toplanmayın bizi simit yapıp ortalarına alacaklar. (s.12)
- 7) Bebek, şilteyi usulca toprağa bırakıp kanatlandı. (s.13)

Bu metnin dilbilimsel betimleme bulguları şöyle özetlenebilir: Dilbilgisi-Tümceler arası ilişkiler konusunda öncelikle metinde belirli bir paragraf düzeni olmadığı görülmektedir. Kimi paragraflar birbirine bağlanmış yirmibeş tümceden, kimileri de yalnızca bir tümceden oluşmaktadır. Tümce bağlayıcı özellikler ele alındığında eksik anlatımlar (elliptical expressions) ve sözcük tekrarları/ikilemeler gözlemlenmiştir. Yazar genellikle -ıp ve -iken ekleriyle oluşturulan ulaçlar yoluyla zamanı belirmekte ve durum belirtmek için de sık sık ikilemelere başvurmuştur (söğ'e saya, çeke çeke gibi). Tümce yapıları incelendiğinde hem basit hem de bileşik/karmaşık tümcelerin kullanıldığı görülmektedir: (7), (4), (8), (9) basit (12), (13) bileşik tümcelere örnektir. Sözcük türleri incelendiğinde eylemden çok ad ve ad öbeklerinin (nominal groups) kullanıldığı görülmektedir: (10), (1), (13), (14). Metinde zaman genellikle -di'li geçmiş biçimiyle anlatılmıştır. Söz dağarcığı açısından incelendiğinde sıklıkla türemiş sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir: 'ayıklayıcılar', 'yıkımcılar', 'konducular' (2), (3), (8), (9). Aynı sözcük hem ad olarak hem de adil olarak kullanılmaktadır. Türkçe'ye aykırı olmayan bu yolla yazar alışılmamış bağdaştırmalar yaratmıştır: 'Çöp muhtar', 'Çöp bakkal', 'Çöp yolu' gibi. Sözcükler sıklıkla temel anlamlarının dışında kullanılmıştır. Örneğin, 'doğmak' sözcüğü cansız varlıklar için 'getirmek' ise taşınamayan varlıklar için kullanılamaz. Metinde bu sözcükler 'mahalle' sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır (3). Yine (5). tümcede 'yaş' yerine 'tüy' sözcüğünün seçildiği, (2). tümcede 'yağmak' sözcüğünün 'insan'la birlikte kullanıldığı görülmektedir. Metin anlam açısından incelendiğinde deyim aktarmaları (metaphor) (6), (7), benzetmeler (simile) (3), (4), (5) ve kişileştirme (personification) (1) gibi söz sanatlarının kullanıldığı görülmektedir.

Biçimsel (anlatımsal) betimleme açısından görülen özellikler şöyle özetlenebilir:

Metinde dilbilgisel ve söz dağarcığı konularında yazarın kendine özgü dil kullanımı ortaya çıkmaktadır. Örneğin 've', 'ama' gibi bağlantılılık (cohesive markers) ögeleri kullanılmaktadır. Söz dağarcığı bölümünde (2), (3), (5), (8) ve (9) daki anlatımlar kişisel anlam özelliklerini göstermektedir. Dilbilgisi bölümündeki (5) ve (11) inci tümceler de buna örnek olabilir. Aynı bölümdeki 'lafa tutuşmak' (3), söz dağarcığı bölümündeki 'çağ çocuk' (4), 'kondu çatmak' (6), 'ağıda tutulmak', 'içi

dolmak', 'su elemek' (10) ve 'kevenlenmiş' gibi anlatımlar da kişisel anlatımlar olarak düşünülebilir. Metinde günümüz Türkçe'si kullanılmaktadır. Söylem açısından incelendiğinde, metnin okunmak için yazıldığı fakat aynı zamanda sözlü metin özellikleri de taşıdığı söylenebilir. Metin yazarın anlatım ve özellikle kısa, basit tümcelerden oluşan paragrafların kullanılmasıyla romandan çok öyküyü andırmaktadır. Söylem biçimi açısından monolog olarak tanımlanabilir. Yazar her olayı bilmekte ve anlatmaktadır. Bu bakımdan yazarla okuyucu arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Metin evreni açısından yazınsal bir metindir. Yazarın dil kullanımını, cansız varlıkları kişileştirmesi, söz dizimi ve sözcük seçimiyle kendine özgü bir kullanım biçimi ortaya çıkmaktadır. Yazarın sık sık başvurduğu söz sanatları da bu boyutta incelenebilir.

Sonuç olarak metinde günlük yalın dil kullanılmış ve özellikle alışılmamış bağdaştırmalar yoluyla okuyucunun algılaması istenen kavramlar dile getirilmiştir.

NOTLAR

* Bu çalışma yazılı metine yönelik olduğu için 'sesbilgisi' dahil edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. 1979. *Her Yönüyle Dil*. Ankara Üniversitesi Basımevi: TDK.
- Crystal, D. & D.Davy.1969.*Investigating English Style* , London:Longman.
- Halliday, M.A.K. 1974. *Explorations in the Functions of Language*. London: Edward Arnold.
- Kocaman, Ahmet. 1987. "Söylem Çözümlemesi: Yönelimler, Sorunlar" *Dilbilim Dünü, Bugünü, Yarını*. 1. Dilbilim Sempozyumu.
- Lyons, John. 1981. *Language and Linguistics*. Cambridge: CUP.
- _____ 1977. *Semantics*. Vol.1. Cambridge: CUP.